

**ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ УСТРІЙ СОБОРНО-ЄПІСКОПСЬКОЇ ЦЕРКВИ
В 1925-1937 РОКАХ**

Автор проаналізував організаційний устрій Соборно-єпископської церкви, яка діяла в Україні протягом 1925-1937 років. У статті схарактеризовано специфіку церковного управління на всеукраїнському та місцевому рівнях. Розкрито залежність конфесійного устрою від демократичних прагнень парафіян і тиску державної влади на церкву.

Ключові слова: конфесії в Україні, організаційний устрій, Соборно-єпископська церква, церковне управління.

Незважаючи на суттєві здобутки вітчизняної історіографії останніх десятиліть у дослідженні історії конфесій в Україні, значна частина питань церковної історії залишається осторонь уваги науковців. До таких питань належать організаційний устрій конфесій і його еволюція. Висвітлення характеру церковного устрою, на нашу думку, доволі важливе. Воно сприяє глибшому осягненню змісту й напряду еволюції церковних процесів, що відбувалися під впливом домінуючих суспільних факторів.

У цьому контексті постає очевидною потреба вивчення устрою тих православних церков, чия діяльність співвідносилася з ХХ століття — які були найближчими попередниками нині діючих релігійних організацій. У такому вивченні нам бачиться запорука більш об'єктивної реконструкції соціокультурних змін, що відбувалися за участю православних конфесій і характеризували радянський варіант модернізації суспільства.

Найменш дослідженим порівняно з іншими конфесіями радянської України 20 — 30-их років ХХ століття залишається організаційний устрій Соборно-єпископської церкви. Первинний його огляд дає підстави стверджувати подібність принципів організації церкви з устроєм інших українських церков. Проте це питання вимагає докладнішої аргументації. Спробуємо простежити більш детально, наскільки близькою була ця подібність, що відмінного було в цьому устрої та наслідком яких обставин була ця відмінність.

Наявна література — монографії й статті В.О. Пащенко [1; 2], А.М. Киридон [3, с. 125-130, 143-148; 4], О.П. Тригуба [5] та автора цієї праці [6, с. 324-330; 7, с. 196-208; 8; 9], а також актуалізована джерельна база проблеми [10; 11; 12; 13], на наш погляд, сьогодні дозволяють ставити та успішно розв'язувати це питання. Зокрема, вже введено до наукового обігу протокол сесії Собору єпископів України, на якій було проголошено створення конфесії та визначено її основні організаційні засади [14], послання голови Собору єпископів України єпископа Феофіла (Булдовського) та інші документи [11, с. 229-291]. Широко залучено до церковно-історичних досліджень документальні джерела з фондів адміністративних відділів місцевих виконкомів рад, які здатні забезпечити характеристику устрою релігійних організацій завдяки вмісту в своєму складі значної частки суто церковних документів. Тому перейдемо безпосередньо до історичного аналізу, підпорядковуючи його структуру засадам організації та принципу ієрархічної побудови церкви, що дозволить системно оглянути специфіку церковного устрою.

Автокефальний статус. Лубенський собор єпископів України 4-5 червня 1925 року, що відбувся після серії більш ранніх розколів Російської

православної церкви (РПЦ) — «автокефального» (1921 року) та «обновленського» (1923 року) — засвідчив збереження руху в середині ієрархії до набуття автокефального статусу конфесії в Україні. Цю тезу не заперечує навіть факт очевидної заінтересованості та участі державної влади у стимулюванні скликання лубенського Собору [15]. Своїм фактом згаданий Собор опонував українському екзархатові РПЦ, який продовжував виступати проти української автокефалії і водночас новим конфесіям — Українській автокефальній православній церкві (УАПЦ) та Українській синодальній церкві (УСЦ), які подали свої варіанти автокефалії. Головна критика учасників Собору на адресу основного опонента — РПЦ — випливала з ідеї історичної зумовленості автокефалії. Цього принципу лідери Соборно-єпископської церкви трималися послідовно аж до ліквідації останньої парафії своєї організації у 1937 році.

При цьому зауважимо, що зазначеному ідеологічному принципіві автокефалії соборно-єпископці приділяли значно менше уваги в аспекті міжконфесійної полеміки, аніж УАПЦ та УСЦ. Вірогідно, вийшовши на історичну арену тоді, коли потребу української автокефалії оспороювали лише найбільш реакційні сили, соборно-єпископці сприймали автокефалію як очевидну потребу і не бачили сенсу дискутувати чи широко її пропагувати. Разом із тим, за конкретних історичних обставин у них, як і в інших конфесіях, не було сприятливих умов для розгортання традиційної пропагандистської роботи у цьому напрямі.

Видавничі проекти окремих християнських церков, що розгорталися якраз у середині 20-их років ХХ століття, пробиваючи товщу непоступливості радянської влади, самі собою не створювали достатнього фону, який би забезпечив видання друкованого органу цією конфесією. Влада не спішила йти назустріч церковним організаціям, навіть тим, чия діяльність їй була «корисною», у плані дозволу їм видавничої діяльності. Допускаємо, що влада не бажала обтяжувати себе клопотом нагляду за черговим автокефальним виданням (на той час уже виходив орган УСЦ — «Голос Православної України») та нейтралізацією його побічного впливу на суспільство.

Зазначимо, що організатори Соборно-єпископської церкви мали інтелектуальний ресурс для формулювання і відстоювання своїх ідеологічних принципів. Доказом останнього слугує доповідна записка одного із організаторів Собору православних єпископів у Лубнах єпископа Павла (Погорілко), який цілком професійно володів словом і мав ясне бачення проблеми християнської єдності в Україні. Це записка про церковні угруповання в Україні та їх взаємовідносини (16 травня 1924 року). Машинописну копію цього документа збережено в архівному фонді Подільського губадмінвідділу. Інший його примірник А. Зінченко виявив у фонді УАПЦ [16, с.171-172]. Текст записки обґрунтовував думку, що «релігійні суперечки посилюються участю органів місцевої влади», яка тримається «старорежимної зв'язі» церкви і держави. Серед ключових ідей записки — теза про вселенську єдність православної церкви та національні форми автокефальних церков: «По мотивах не догматичних, а практично-життєвих (національно-побутових), вона [церква] ділиться на взаємно-автокефальні церкви, які всі об'єднуються не зовнішньою владою, а преемством віри, священства і церковної влади» [17]. Автор робив невтішний для атеїстів висновок: «Народ наш визнає себе православним і не хоче зрадити православної церкві». Зрозуміло, що висловлені думки дисонували комуністично-атеїстичним доктринерам, від яких залежало дозволяти поширення цих думок чи краще обмежити їхній вплив.

Незважаючи на «невигідність» популяризації ідей єпископа Павла, засідання Собору Єпископів у Лубнах 4-5 червня 1925 року прийняло постанову, що декларувала автокефальний статус цієї церкви: «8. Необхідно оповістити про відновлення Сесії Собору Єпископів усієї України на автокефальному ґрунті — всі угруповання на Україні та в Росії, а також оповістити закордонні Православні Церкви через представників Східних Патріархів у Москві» [18]. Не дивно, що, передбачаючи подібну декларацію, більшовики попередньо обговорювали питання дозволу автокефалії цій православної течії, що навіть було винесено на Політбюро ЦК П(б)У.

Безперечно, що статус церкви визначали харизматичні лідери — єпископ Павло (Погорілко), єпископ Феофіл (Булдовський), архієпископ Іоанікій (Соколовський), їхня особиста позиція.

З протоколу засідання сесії Собору Єпископів простежується змагання особистостей, здатних визначити курс церкви. Архієпископ Іоанікій залишив Собор у розпалі його роботи, що свідчило про очевидний організаційний конфлікт. Тим не менше, учасники Собору продовжували зважати на авторитетність особи цього ієрарха. Навіть за його відсутності, архієпископ Іоанікія нарівні з єпископом Феофілом обрали заступником голови президії Собору — виконавчого органу Собору.

1926 року сталася зміна лідера Собору Єпископів. Замість архієпископа Павла (Погорілка) головою став єпископ Лубенський і Миргородський Феофіл (Булдовський). 17 листопада 1926 року він виступив з посланням «Православним собратям» [19].

Радянську владу не вдовольняла яскрава й непоступлива постать єпископа Павла (Погорілка) [16, с. 165-172], який послідовно та активно спрямовував віруючих у русло канонічної української автокефалії. Він незабаром був усунутий від керівництва. Обставини його зміщення з посади, на жаль, сьогодні досить непевні. Репресований ДПУ, недавній лідер церкви швидко і назавжди пішов у небуття.

Новий лідер — єпископ Феофіл — коригував церковний курс стосовно автокефалії. У листі від 9 грудня 1926 року до Тимчасової вищої церковної ради (російська аббревіатура — ВВЦС) РПЦ він так визначив позицію всього Собору Єпископів: «Визнає Він (Собор Єпископів. — *О.І.*) за канонічним органом Вищого Управління Церкви Російської і право розбирання справ церковних України, які набувають зовнішнє (або більш широке) значення (з російської. — *О.І.*)».

Таким чином, лідер ревізував автокефальний статус своєї церкви. Тепер цей статус більше нагадував автокефалію у виконанні УСЦ. Її з реальності повертали у русло перспективи, залежної від нового російського керівництва. При цьому лист єпископа Феофіла посилався на рішення Київського церковного зібрання і Собору єпископів 2-4 вересня 1922 року «стати на шлях автокефалії».

Автор листа наголошував: «Автокефальний стан Церкви Української походить від Конституції УСРР і державної національної політики, від якої завжди залежали ті чи інші адміністративні поділи Церкви і що, природно, є умовою нашої легалізації».

Зміст раніше згаданого послання від 17 листопада 1926 року також відверто пояснював, що ідея такої автокефалії ґрунтується передусім на прагненні локалізувати територію України від впливів подальшого розкольніцького дроблення — як проблем, що постали перед усією Російською православною церквою. За цих умов автокефалія бачилася способом розв'язання згаданих проблем у межах територіальних кордонів

Радянської України. Звернемо увагу на один нюанс: і послання, і лист написані російською мовою. Важко допустити, що послання чи ділового листа написали б російською мовою національно орієнтовані прихильники УАПЦ. Отож, Соборно-єпископська церква несла менший націотворчий заряд, ніж УАПЦ. Соборно-єпископський проект автокефалії значною мірою спирався на примат державної національної політики [6, с. 328].

Але незалежний від церкви фактор державної національної політики, не виконавши роль каталізатора і гаранта автокефалії, незабаром став її могильником.

Ієрархія РПЦ не проминула скористатись обмеженістю автокефалії, декларованої Собором Єпископів України. ВВЦС поспішила включити до свого складу члена президії Собору Єпископів України архієпископа Іоанікія.

Московську ініціативу єпископ Феофіл зустрів негативно, хоча в принципі був не проти збереження канонічного зв'язку.

Апологія автокефалії здійснювалася переважно у полеміці проповідей, переважно на початковому етапі діяльності Соборно-єпископської церкви. Як повідомляє листування між Харківським єпархіальним управлінням Собору Православних Єпископів і відділенням культів окрвиконкому, 4 травня 1926 року готувався диспут представників зазначеної юрисдикції проти представників «орієнтації митрополита Петра (Крутицького) (які йменують себе тихонівцями)» на тему «Апологія своїх течій» [20]. Більш послідовно така апологія здійснювалася на Правобережжі та в Центрі, менш виразно на Сході України, де вона впліталася в загальну тему обґрунтування канонічності своєї конфесії. Після усунення від керівництва єпископа Павла (Погорілка) релігійні громади, що знаходилися під його началом, почали дрейф до берегів інших православних юрисдикцій.

Відсутність засобів масової інформації у розпорядженні Соборно-єпископської церкви, як церкви автокефальної, гальмувала зростання числа послідовників церкви. Її організаційне оформлення відбувалося тоді, коли вже діяли три досить потужних православних конфесії, котрі спрямовували на новостворену активність своєї релігійної пропаганди.

Унаслідок цього, змагання за розширення свого впливу в суспільстві ставало особливо важким. У зазначеному контексті привертають увагу слова з послання єпископа Феофіла «Православним собратьям»: «Бути може, Вас бентежать особи деяких із нас, які стоять волею долі на чолі церковного управління, які зробилися у розпал церковної боротьби одіозними, і це шкодить нашому об'єднанню?! Повірте, що ми завжди були далекі від честолюбних цілей, і єдине, що нами керувало в церковній праці, це бажання створити нормальну обстановку для церковного будівництва, і ми охоче, за вибором усіх поступимось місцем більш достойним, з полегшенням сказавши: «Нині відпускаєш рабів Твоїх, Владико, по слову твоєму з миром, бо бачили очі наші спасіння Твоє» [21].

Унеможливлення церкві вести широку прозелітичну діяльність прирікало її на сектантство і тривалу боротьбу за самостійність. Історично зумовлена модернізація Соборно-єпископської церкви спинялася державною владою на деструктивному етапі — демонтажі старої інституційної системи, закриваючи перспективу церковного об'єднання. Це і було варіантом короткочасної та деструктивної модернізації церкви по-комуністичному.

Помісний Собор. Сесія Собору Єпископів України. Постійні посилання Соборно-єпископської церкви на авторитет Всеросійського і Всеукраїнського Соборів дають зрозуміти, що саме такі Собори вважалися її вищою владою. Але подібних Соборів церква скликати не змогла.

Її організаційна побудова ґрунтувалася на канонічних постановках Всеукраїнського Церковного Собору 1918 року і Помісного Собору Всеросійської церкви 1918 року, які визначали Собор Єпископів України безперервно діючим органом вищого управління Православної Церкви в Україні.

Згідно з цими положеннями, Собор Єпископів не вважав канонічними постанови патріаршого місцеблюстителя та екзарха України. Цей принцип окреслює цитоване послання єпископа Феофіла від 17 листопада 1926 року. В ньому заперечується правомочність призначення члена Собору Єпископів України архієпископа Іоанікія членом ВВЦС. Підставою для заперечення було те, що «у конституційних постановках Всеукраїнського Церковного Собору 1918 року і Собору Єпископів України 1922 року таке представництво зовсім не передбачене» [22].

Періодично скликалися сесії Собору Єпископів. Відомо про скликання двох сесій протягом 1927 року — 17 березня і 4 жовтня. Отож, сесії нагадували Великі збори УАПЦ та Пленуми Священного Синоду Української Синодальної церкви, які так само скликалися двічі на рік — навесні й восени.

Вони проходили у Харкові. Програма останньої сесії 1927 року передбачала доповіді з єпископій, звіт керівництва та поточні справи.

Виконавчим органом Собору Єпископів була його Президія. Склад Президії був незначний. Сесія Собору в Лубнах прийняла рішення, що він складається з голови, двох заступників і кооптованого секретаря. Членами Президії Собору спочатку були архієпископ Павло (Погорілко), архієпископ Іоанікій (Соколовський), єпископ Феофіл (Булдовський). Із зміною керівника Собору членом Президії став єпископ Прилуцький та Пирятинський Сергій (Лабунцов). Обов'язки секретаря виконував протоієрей О.Кривомазов.

Робота Президії мала проходити у руслі соборності. За відсутності голови справи спільно вели обидва заступники. За наявності спірних рішень, їх відкладали для подальшого розгляду разом з головою Собору.

Члени Президії мали повноваження від Собору, перебуваючи на єпархіях.

Ієрархічний склад Президії засвідчує керівну роль духовенства в церковному будівництві. Хоча широкий розмах руху за канонічну автокефалію на Поділлі свідчив про наявність таких сил і серед мирян. Епізод на Сесії собору з пропозицією висвятити на єпископа Охтирського протоієрея Олексія Вербицького, в ході якого прийняли рішення утриматися від висвяти до часу обрання кандидата з'їздом віруючих, свідчить про пошук керівництвом спроб дієвої взаємодії з миром, опертої на демократичні принципи та народні традиції. Наведемо текст цієї ухвали: «Принципово не маючи нічого проти хіротонії протоієрея Вербицького на єпископа, але ж беручи на увагу те, що Охтирська округа не обирала його за єпископа Охтирського, передати справу виконавчому органу Собору, який подбає зібрати матеріали й остаточно в'яснити справу та зробити належне розпорядження» [23].

Хоча мирянську ініціативу відзначаємо як дієвий інструмент при визначенні лідера конфесії: «Згідно з бажанням представників Лубенського вікаріального з'їзду та волі Св. Собору єпископів Головою Собору повинен бути давній борець за канонічний устрій Української Церкви та за відновлення Сесії Собору єпископів України Преосвященний Єпископ Павел (Погорілко)» [24]. Аргументація лівобережних представників за правобережного кандидата зовні виглядала сильним аргументом на його користь.

Таким чином, виконавчий орган Собору Єпископів — Президія — формувалася на засадах соборності. Але її діяльність поступово й неминуче набувала ознак авторитаризму.

Єпархіальна структура та управління. Адміністративний устрій Соборно-єпископської церкви передбачав поділ на єпархії, єпископії, районні благочинія та парафії. У задекларованій Собором Єпископів 1925 року ухвалі з приводу організаційної структури церкви відчувалося повернення до підвалин старого єпархіального і державно-адміністративного поділу. Планувалося, що кілька єпископій утворять одну соєпископію, або єпархію (аналог: округ—губернія).

Представницькі зібрання регіонального масштабу, більшого за окружний, скликалися неодноразово. Один із прикладів цього — з'їзд у місті Полтаві 26-27 січня 1927 року в складі уповноважених від релігійних громад Полтавської, Лубенської округ та Прилуцького району Прилуцької округи. У січні 1929 року соборно-єпископці провели великий з'їзд у Дніпропетровську, де закріпили об'єднання парафій Полтавщини та Донеччини, а єпископа Феофіла (Булдовського) возвели у сан Митрополита всея України [25].

Церква була поділена на округи — єпископії, близькі до державних адміністративних одиниць. У випадках незначного числа парафій на їх території центр об'єднував кілька округ у одну єпископію, як видно з вищенаведеного прикладу. На чолі округи стояв округовий з'їзд, складений з представників від районів (благочиній). Він обирав округове керівництво під началом пресвітера й округове представництво у складі 3-ох осіб, одна з яких мала духовний сан. Округові представництва становили Всеукраїнський Собор разом із єпископом та іншими делегатами.

Планувалося залучати «представництва від богословських інститутів, церковно-освітніх організацій, братств, сестрицтв, монастирів і подібних церковних організацій округового обсягу». То були наміри Лубенського Собору 1925 року. Задекларований намір свідчив про розрахунок на широку мирянську ініціативу та на дозвіл владою діяльності церковно-освітніх установ. Ці ілюзії зберіг згаданий з'їзд у Полтаві. Проте подальші спроби лобіювати проект церковної освіти видалися нереальними.

У цілому ідеї соборно-єпископців видавалися близькими до ідей автокефалістів і обновленців щодо потреби демократизації церковного устрою, розбудови системи духовної освіти. Вони свідчили про спробу Собору Єпископів тримати єпархіальний устрій згідно з вимогами часу.

Благочинницькі з'їзди і ради. Прагнення соборного устрою віддзеркалилося й на рівні благочинницької ланки церковного управління. Керівною ланкою цього рівня вважався благочинницький, або районний, з'їзд. Його склад формували парафіяльні представництва. Благочинницькі з'їзди, або як їх ще називали — зібрання, скликалися за розпорядженням вищого керівництва та ініціативою благочинного. Як свідчать протоколи зборів, на них головували благочинні священники. Участь брали як духовні, так і світські особи. Протоколи благочинницьких зібрань Лубенської округи за 1927 рік дозволяють простежити ступінь представництва від духовенства і мирян. Наведемо деякі цифри: 1-а благочинницька округа: 12 духовних осіб, 36 мирян [26]; 4-а округа: 10 священнослужителів і 38 мирян [27]; 5-а округа: 36 чол. [28]. Відомо періодичність скликання та представництво учасників зборів 1-го благочинія Миргородщини протягом 1927 року: 28 лютого — 4 священники, диякон та 9 уповноважених від мирян (по одному від парафії) [29]; 27 травня: 5 від духівництва і 7 від мирян [30]; 12 липня: 3 від духівництва, 5 від мирян [31]; 28 вересня: 4 духівництва, 8 мирян [32];

грудень: 5 священників, 1 диякон, 10 мирян [33]. Секретарем зібрання, як правило, був священник.

Звітна інформація керівників відділами культів райвиконкомів свідчила про певну інертність мирян у роботі з'їздів. Зокрема, доповідна записка заступника завідувача адмінвідділу Сенчанського райвиконкому до голови виконкому про благочинницький з'їзд у місті Сенчі 11 січня 1927 року повідомляє, що половина делегатів-священників та майже всі делегати з мирян — «90%» — «вели себе зовсім пасивно, майже ні одного слова до питань, крім голосувань» [34].

Представництво духовенства і мирян на районних зібраннях свідчило про реальне забезпечення більшості місць мирянам, які були здатні впливати на прийняття рішень і вимагати від духовенства проведення послідовного курсу на об'єднання різних православних юрисдикцій, глибоко не з'ясовуючи способів подолання суперечностей.

Районний з'їзд вибирав районне керівництво, яке на практиці здобуло назву благочинницької ради. Раду очолював благочинний, а до її складу входили три інші представники, один з яких у духовному сані. Як і на єпархіальному рівні, у керівних органах благочинія переважали миряни. Наскільки реальною була ця статутна конфігурація, з'ясовуємо за діловодною документацією благочинній. Протокол благочинницького зібрання I округи Прилуччини (17 січня 1927 року) повідомляє, що на єпархіальний з'їзд було делеговано священника і двох мирян [35]. Аналогічне представництво на той самий з'їзд фіксує протокол зібрання духовенства й мирян 5-го благочинія Лубенської округи [36]. Протокол благочинницьких зборів духівництва і мирян I округи на Роменщині (30 червня 1927 року) зафіксував обрання благочинним священника, а членами ради — диякона та двох мирян [37]. Отож, вибіркові приклади показують дотримання канонічних вимог благочинницькою ланкою управління.

Разом з тим не варто стверджувати про тотожність згаданого складу благочинницьких рад. У цьому переконує список членів благочинницької ради Томаківського району Запорізького округу на 1 травня 1926 року, який повідомляє, що рада складалася з шести членів. Троє з них мали духовний сан: два протоіереї та священник. Вони були настоятелями місцевих церков. Троє — селяни [38]. 7 травня 1926 року в місті Лохвиці Роменського округу було проведено вибори благочинницької ради. Її головою на трирічний термін обрали духовну особу в сані протоіерея, а членами — священника та трьох мирян [9, с. 79].

Не варто ідеалізувати розбудову благочинницької ланки управління як демократичну. Відомо про розпорядження архієпископа Катеринославського Іоанікія (Соколовського), зроблене незадовго до згаданого Лубенського собору — 3 травня 1925 року. Воно розвіює ілюзії про схильність автора до демократичних методів керування. Прочитуємо фрагмент цього документа, адресованого до благочинного 6-го округу Катеринославського повіту протоіерея Г. Бондаренка: «З отриманням цього пропоную Вам негайно прийняти всі справи й грошові документи від благочинного 3-го округу... Ви призначаєтесь мною на посаду районного благочинного по Катеринославському, Запорізькому і Криворізькому повітах» [39]. Про демократичність формування благочинницької ланки управління, як бачимо, мова не йшла. Дата цитованого розпорядження наводить на міркування про спробу архієпископа Іоанікія напередодні Лубенського Собору поставити на керівні посади своїх спільників. У такому випадкові маємо приклад «боротьби за демократію» авторитарними методами.

Благочинні не тільки наглядали за перебігом церковного життя на підлеглий їм території, тримаючи зв'язок з парафіяльною ланкою, а й виступали помічниками єпископів у плані вноормування деструктивних явищ розколу. Матеріали Лубенського окрадімінвідділу дають підстави стверджувати, що у регіоні, де протистояння церковних юрисдикцій було найбільш потужним (у Лубенській окрузі діяло 102 громади Собору Єпископів; 67 — УАПЦ; 63 — РПЦ) [40], керівництво благочинія не тільки розв'язувало вузькоконфесійні проблеми, а й виступало модератором об'єднавчого процесу. 16 грудня в селі Білоусівці Чорнухинського району провели нараду духовництва соборно-єпископської та «слов'янської» орієнтації (12 священників) [41], де прийняли ухвалу про необхідність об'єднання.

Таким чином, благочинницький рівень організаційного устрою також відобразив суперечливі тенденції адміністрування соборно-єпископців: демократичність засад з вектором до авторитаризму.

Парафіальна ланка. Базовою ланкою церковної організації, як і в інших православних церквах, була парафія.

Її організаційною моделлю став упроваджений радянською владою «зразковий статут парафії», про який уже йшлося.

Для участі у вищих органах управління кожна парафія обирала представництво у складі трьох чоловік. Одним з них обов'язково мав бути священник. Обрання уповноважених мало річний термін.

Серед керівництва громад, як і в інших юрисдикціях, превалювали світські особи. Список виконавчого органу Старо-Благовіщенської парафії села Томаківки Запорізької округи повідомляє, що всі три члени «виконавчого органу» були мирянами, за соціальним становищем — селянами-хліборобами. Двоє з них — середняки, один — незаможник [42].

Документальні джерела свідчать про призначення осіб на посади церковнослужителів не за вибором, а шляхом призначення. Навіть у столиці Харкові поряд з єпархіальним управлінням при Успенській (Кладовищенській) церкві обов'язки старости виконувала особа, «рекомендована до виборів єпархіальним управлінням». На засіданні Харківського єпархіального управління 12 квітня 1927 року прийняли рішення про можливість призначення (а не виборів! — *O.I.*) священно-церковнослужителів [43].

Спостережені нами факти свідчать про вужче коло членів церковних управлінь Соборно-єпископської церкви навіть порівняно з ортодоксальною РПЦ. Це унаочнює наступний факт. Одразу після зміни церковної юрисдикції згаданої вище Старо-Благовіщенської парафії села Томаківки і повернення громади в лоно українського екзархату РПЦ відбулося й переобрання членів «виконавчого органу». Його склад суттєво розширився. До нового правління ввійшли не три чоловіка, а сорок [44]!

Список релігійних громад, які перейшли в підпорядкування Собору єпископів на території Харківської округи, дає підстави стверджувати, що парафії нової конфесії у багатьох випадках виникали не шляхом дроблення діючих громад, оформлення в їх середовищі ініціативних груп, оргкомітетів, а шляхом формального визнання нової юрисдикції [45]. Це відповідним чином позначалося на їх парафіяльному устрої, зберігаючи релікти попередніх систем.

У парафіях, які, йдучи за парафіяльним священником, приєднувалися до Соборно-єпископської церкви більшістю свого складу, процедура визначення керівництва здебільшого проходила формально. У багатьох випадках було

збережено старі склади церковних рад і правлінь громад, які не відповідали вимогам, визначеним на Лубенському соборі. Так, правління громади Преображенської церкви села Томаківки складалося щонайменше з шести членів. Такий склад фіксуємо 31 липня 1926 року, тобто рік по тому, як відбувся Лубенський Собор, а відтак — мали б відбутися відповідні узгодження адміністративної практики.

Миряни Соборно-єпископської церкви відзначалися не меншою релігійною активністю, аніж віруючі інших православних церков. Ця активність проявлялася під час захисту інтересів громади перед свавіллям влади. Як приклад, опинившись у 1929 році перед загрозою закриття церкви після висунення владою вимоги ремонту практично нового храму, Китайгородська релігійна громада за постановою загальних зборів віруючих зібрала належні кошти на ремонт і закупила необхідний матеріал [47].

Духовенство, церковнослужителі, миряни на загал активно відстоювали демократичні принципи церковного управління, клопочучись усно і листовно перед духовною владою і державним керівництвом.

Можна зробити висновок, що Соборно-єпископська церква, як й інші новостворені конфесії, на початковому етапі діяльності активно прагнула об'єднання. Подібно до того, як у середовищі Синодальної церкви напередодні Собору 1925 року зростали об'єднавчі настрої, схожу атмосферу серед віруючих Соборно-єпископської церкви передають документи за 1927 рік. «Агітація серед селян у справах церковних дуже за останні часи поширилась. У кожній парафії є 2-3 течії. Хвилювання великі» [48], — передавали настрої з місць делегати І-го району на Лубенщині.

Таким чином, тримаючись на рівні вимог часу, Соборно-єпископська УПЦ переймалася демократичними прагненнями парафіян. Це знайшло вияв в організації системи управління: парафіяльних, благочинницьких, округових церковних представництв. Подібно автокефальній та обновленській церквам система управління конструювалася зі значним відсотком мирян (майже на дві третини). Але порівняно з останніми церквами Соборно-єпископська діяла значно поміркованіше. На вищому щаблі організаційної структури вона не допустила роздвоєння духовної та виконавчої влади, як це зробила УАПЦ (у особах Всеукраїнського Митрополита і Голови президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР)). Керівним органом церкви визначили Священний Собор Православних Єпископів усієї України, а його виконавчим органом — Президію. Голова Собору одночасно був і головою виконавчого органу церкви. Таким чином, будучи близькою за принципами побудови до УАПЦ, Соборно-єпископська церква уникла радикалізму останньої, тим самим заклавши підґрунтя для більш широкої соціальної бази. Проте антирелігійна політика тоталітарного режиму внеможливіювала зміцнення цієї бази. Модернізацію церкви було зупинено владою на деструктивному етапі — демонтажі старої інституційної системи.

Визначення проф. Б. Боцюрківа щодо Соборно-єпископської церкви як «канонічної альтернативи УАПЦ» [49] мусимо прийняти із застереженням. У Лівобережній і Південній Україні Соборно-єпископська церква швидко перетворилася на альтернативу Українському екзархатові РПЦ.

Таким чином, із зміною вектора радянської національної політики та легітимізацією РПЦ (1927 року), Соборно-єпископська церква хоча й не втратила суттєві ознаки реальної канонічної альтернативи, але ця альтернатива стала ще менш реальною.

 Примітки

1. Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20-30-их років / АН України, Головна ред. колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» / В.О.Пашенко. — К.: Б. в., 1994. — 249 с.
2. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917—1930-і роки / В.Пашенко, А.Киридон. — Полтава: АСМІ, 2004. — 336 с.
3. Киридон А.М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917—1930-их років / А.М.Киридон. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. — 384 с.
4. Киридон А. «Собор єпископів України» та «Діяльно-Христова церква» як вияв оновлення церковного життя в умовах утвердження тоталітаризму / А.Киридон // Історія релігій в Україні. — Л.: Логос, 2000. — Кн. I. — С. 198-203.
5. Тригуб О.П. «Українське оновлення» у другій половині 20-их років ХХ ст. (сторінки історії БОПУПАЦ) / О.П.Тригуб // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали конференції. Новітня історія України. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. — С. 60-64.
6. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. — 30-і рр. ХХ ст.) / О.М.Ігнатуша. — Запоріжжя: Полиграф, 2004. — 440 с.
7. Ігнатуша О.М. Православні церкви України в стані розколу та пошуках єдності (20–30-ті рр. ХХ ст.): навч. посібник / О.М.Ігнатуша. — Запоріжжя: Запорізький національний ун-т, 2008. — 250 с.
8. Ігнатуша О. Православні церкви в Україні у 20-их рр. ХХ ст. та взаємини між ними / О.Ігнатуша // Український церковно-визвольний рух і утворення української автокефальної православної церкви: Матер. наук. конф. Київ, 12 жовтня 1996 р. — К.: Логос, 1997. — С. 121-138.
9. Ігнатуша О. Соборно-єпископська церква на Сумщині в 20–30-их роках ХХ ст. / О.Ігнатуша // Сумська старовина. — 2002. — № X. — С. 76-81.
10. Киридон А. Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як джерело з історії політики радянської влади щодо релігії і церкви / А.Киридон // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2004. — Т. 11. — С. 150-157.
11. Ігнатуша О.М. Православні церкви України (20–30-і рр. ХХ ст.). Джерела з історії: навч. посібник / О.М.Ігнатуша. — Запоріжжя: Запорізький національний ун-т, 2008. — 307 с.
12. Ігнатуша О.М. До характеристики архівних джерел з історії православної церкви та міжцерковних відносин в Україні: 20–30-і рр. ХХ ст. / О.М.Ігнатуша // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомч. зб. наук. пр. — Вип. 6. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. — С. 60-69.
13. Ігнатуша О.М. Реєстраційні документи релігійних громад як масові джерела до вивчення історії церкви в Україні (20–30-і рр. ХХ ст.) / О.М.Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя: Просвіта, 2004. — Вип. XVII. — С. 265-280.
14. Протокол сесії Собору православних єпископів усієї України у м. Лубни 4-5 червня 1925 р. // Пам'ятки: археографічний щорічник / Держкомархів

- України. УНДІАСД; Редкол.: І.Б. Матяш (гол. ред.) та ін. — К., 2008. — Т. 8. — С. 188-201.
- 15.Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2006. — Арк. 20-21.
- 16.Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. (Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.) / А.Л.Зінченко. — К.: Освіта, 1993. — 256 с.
- 17.Державний архів Вінницької області. — Ф. Р-197. — Оп. 8. — Спр. 6. — Арк. 87.
- 18.Державний архів Харківської області (далі ДАХО). — Ф. Р-845. — Оп. 2. — Спр. 825. — Арк. 8.
- 19.Там само. — Арк. 23-25зв., 30-30зв.
- 20.Там само. — Арк. 20-21.
- 21.Там само. — Арк. 30-30зв.
- 22.Там само. — Арк. 29.
- 23.Там само. — Арк. 30-30зв.
- 24.Там само. — Арк. 15-16.
- 25.Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). — Ф. 19. — Оп.1. — Спр. 185. — Арк. 20-21.
- 26.Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). — Ф. Р-2126. — Оп. 1. — Спр. 669. — Арк. 25.
- 27.Там само. — Арк. 19.
- 28.Там само. — Арк. 15.
- 29.Там само. — Арк. 35.
- 30.Там само. — Арк. 41.
- 31.Там само. — Арк. 51.
- 32.Там само. — Арк. 44.
- 33.Там само. — Арк. 38-40.
- 34.ДАПО. — Ф. Р-2126. — Оп. 1. — Спр. 669. — Арк. 24.
- 35.Державний архів Сумської області (далі ДАСО). — Ф. Р-5702. — Оп. 1. — Спр. 300. — Арк. 5.
- 36.ДАПО. — Ф. Р-2126. — Оп. 1. — Спр. 669. — Арк. 14.
- 37.ДАСО. — Ф. Р-5702. — Оп. 1. — Спр. 300. — Арк. 13.
- 38.ДАЗО. Ф. Р-316. — Оп. 3. — Спр. 108. — Арк. 112-113.
- 39.Там само. — Арк. 76.
- 40.ДАПО. — Ф. Р-2126. — Оп. 1. — Спр. 770. — Арк. 7.
- 41.Там само. — Спр. 766. — Арк. 1.
- 42.ДАЗО. — Ф. Р-316. — Оп. 3. — Спр. 109. — Арк. 82.
- 43.ДАХО. — Ф. Р-845. — Оп. 2. — Спр. 825. — Арк. 22.
- 44.ДАЗО. — Ф. Р-316. — Оп. 3. — Спр. 108. — Арк. 86.
- 45.Там само. — Арк. 18-19.
- 46.Там само. — Спр. 109. — Арк. 69.
- 47.Там само. — Арк. 324-324зв.
- 48.ДАПО. — Ф. Р-2126. — Оп. 1. — Спр. 669. — Арк. 25зв.
- 49.Боцюрків Б. Проблеми досліджень історії релігії та церкви в Україні у міжвоєнний період: джерела та їх опрацювання / Б.Боцюрків // Український археографічний щорічник. — К.: Наук. думка, 1992. — Вип. I. — С. 285-297.

А.Н. Игнатуша

Организационное устройство Соборно-епископской церкви в 1925-1937 годах

Автор проанализировал организационное устройство Соборно-епископской церкви, которая действовала в Украине на протяжении 1925-1937 годов. В статье охарактеризовано специфику церковного управления на всеукраинском и местном уровнях. Раскрыто зависимость конфессионального устройства от демократических стремлений прихожан и давления государственной власти на церковь.

Ключевые слова: конфессии в Украине, организационное устройство, Соборно-епископская церковь, церковное управление.

O.M. Ignatusha

The Organizational Structure of the Conciliar Episcopal Church in 1925-1937

The structure of the conciliar Episcopal Church, which worked in Ukraine throughout 1925-1937, is analyzed. The article deals with the specificity of church management all over Ukraine and locally. The dependence of denominational structure of the church on democratic aspirations of parishioners and pressure of the government upon the church is studied.

Key words: denominations in Ukraine, organizational structure, conciliar Episcopal Church, church management.

Надійшла до редакції 28 квітня 2009 року

